

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

NYOLCVANKILENCEDIK ÉVFOLYAM

Budapest, 2020

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

Archival Publications
Revue des Archives

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Közleményei

Journal of the National Archives of Hungary
Revue des Archives Nationales de Hongrie

Nyolcvankilencedik évfolyam

Főszerkesztő
Szabó Csaba

Szerkesztőség
Csetz Balázs, Fiziker Róbert, Germuska Pál, Kulcsár Krisztina,
L. Balogh Béni (felelős szerkesztő),
Németh László Sándor, Ö. Kovács József, Rácz György

Szerkesztőbizottság
Romsics Ignác, Valuch Tibor

Székhely (postacím):
1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
(1250 Budapest, Pf. 3.)

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

HU ISSN 0024–1512

A kiadásért felelős a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója
A borítót tervezte: Nagy Attila
Műszaki szerkesztő: Máté István
Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt., Budapest
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató
Megjelent 29,25 (B/5) ív terjedelemben

TARTALOM

Nyolcasok a magyar történelemben

Pók Attila: Nyolcas évek a huszadik századi magyar történelemben	9
Hatos Pál: Az őszirózsás forradalom mostoha köztársasága	13
Romsics Ignác: 1938: az utolsó békeév	29
Ö. Kovács József: 1948 a fordulat éve? 1945 értelmezése a társadalomtörténeti események tükrében	41
Horváth Sándor: 1968: remény, csalódás és politikai szerepvállalás	57

Követi jelentések, hangulatjelentések

Hámori Nagy Zsuzsanna: Francia követ Erdélyben 1625-ben	67
Brandl Gergely – Szabados János: A Janus-arcú diplomata – Marino Tudisi raguzai kalandor életútja supplicatioja tükrében	85
Gaálné Barcs Eszter: Hangulatjelentések kommentárral	103
Wencz Balázs: Komárom megyei hangulatjelentések az új gazdasági mechanizmus első hónapjairól	115

Magyarsággép a 20. században

Fejérdy Gergely – Garadnai Zoltán: A francia követek és nagykövetek szerepe a Magyarországról alkotott kép változásában (1944–1994)	133
Miklós Dániel: Stockholmból jelentik – A csehszlovák és magyar fél tevékenysége Svédországban 1943–1944 folyamán diplomaták jelentései alapján	151
Deák András Miklós – Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Mindszenty bíboros és a magyar koronázási ékszerek témája az amerikai diplomaták levelezésében (1957–1970)	161
Kiss András: Magyarság- és jövőkép. Dokumentumok Kővágó József hagyatékából	181

Levéltári kutatások – módszertan és gyakorlat

Völgyesi Zoltán: Az ellenforradalom tudatlan szekértolója? A bűnös konstruálása egy 1956 utáni politikai perben	205
---	-----

Középkori hungarikák, pecsétek, címerek és oklevelek

Novák Ádám: Középkori Hungarikák és pecsétek Kassa Város Levéltárában (Archivum Secretum)	227
Ekler Péter: Zrednai (Vitéz) János pecsétgyűrűi és címerének illuminált kódexekben található ábrázolásai	249

Kádár Tamás: Középkori oklevelek, levelek, gazdasági iratok és egyéb levéltári források publikálása Magyarországon 2005–2016 között (Szövegközlések és regeszták)	265
Műhely	
Schmidt Anikó: A ciprusi hadjárat (1570–1573) muszlim indoklása	329
Kruppa Tamás: A pápai hadsereg felvonulása a magyarországi hadszíntérre 1595-ben. Egy kora újkori példa a szállítás nehézségeire	339
Juhász Krisztina: „...gyümölcse penig semmi nem volt”. Esterházy Miklós véleménye 1642. február 28-án a szőnyi béke(tervezet) pontjairól	353
Molnár András: Deák Antal jellemzése az országgyűlések résztvevőiről, 1825–1833	367
Vargháné Szántó Ágnes: „Az iskola a népé lett!”. Iskolaállamosítás Baranya vármegyében (1948–1950)	391
Irina Matiasz: Az Ukrán Népköztársaság budapesti diplomáciai képviselőjének története, 1919–1924	403
Irodalom	
Festschrift Zombori István 70. születésnapjára (Laborator assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése. Szerk. Somorjai Ádám OSB – Somorjai Gabi) <i>Molnár Antal</i>	423
A fraknói koronázási zászlók históriája (Pálffy, Géza: Die Krönungsfahnen in der Esterházy Schatzkammer auf Burg Forchtenstein. Die Geschichte der Krönungsfahnen der Länder der Stephanskronen vom Spätmittelalter bis Anfang des 20. Jahrhunderts) <i>Martí Tibor</i>	427
Monumentális kataszter az „osztrák” történelemről (Michael Hochedlinger – Martin Krenn – Simon Peter Terzer [Hg.]: Verzeichnis der Familienarchive und persönlichen Schriftennachlässe zur österreichischen Geschichte 1500–2000) <i>Oross András</i>	430
Egy reformkori zalai liberális köznemes pályafutása kapcsolatai tükrében (Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére. Szerk. Kiss Gábor – Molnár András) <i>Bodnár Krisztián</i>	434
A proletárdiktatúra ezer arca. Forráskiadvány a magyarországi Tanácsköztársaság időszakából (Proletárdiktatúra alulnézetben. Válogatott levéltári dokumentumok a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakából. „És rendszeresítettnek az összes ballépések”. Az iratokat válogatta, jegyzetekkel ellátta és a bevezetőt írta: Csonka Laura – Fiziker Róbert) <i>Farkas Péter</i>	436
A nemzetközi kapcsolatok szolgálatában? (Diplomácia – Hírszerzés Állambiztonság. Szerk. Andreides Gábor – M. Madarász Anita – Soós Viktor Attila) <i>Garadnai Zoltán</i>	440

Az amerikai Mindszenty-dokumentumok két repertórium (The Cardinal Mindszenty Documents in American Archives. A Repertory of the six Budapest Mindszenty Boxes – Mindszenty bíboros budapesti amerikai követségi tartózkodásának dokumentumai. Repertórium. Ed. by Adam Somorjai; Duty Log – Cardinal Mindszenty in the American Legation at Budapest 1956–71 – Az ügyeletes tiszt kézikönyve – Mindszenty bíboros az amerikai követségen. Ed. by Ádám Somorjai) <i>Deák András Miklós</i>	445
„Imperilizmus...” (Kommunista kiskirályok. Szerk. Majtényi György – Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba) Andreides Gábor	447
Egy alföldi mezőváros a 20. század második felében (Kiskunhalas története 4. Tanulmányok Kiskunhalasról a 20. század második feléből. Szerk. Ö. Kovács József – Szakál Aurél) <i>Mészáros László</i>	451
Párizsból szeretettel? (Trócsányi László: Párizsi napló, avagy ami a nagyköveti jelentésekből kimaradt... 2010. július – 2014. június) <i>Garadnai Zoltán</i>	453
A magyarországi és oszmán-török kapcsolatok évszázadai (Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri. Török–magyar kapcsolatok az Oszmán Birodalomtól napjainkig a levéltári dokumentumok tükrében. Szerk. Schmidt Anikó – Sz. Simon Éva – Mümin Yıldıztaş) <i>Kovács Máté Gergő</i>	456
Díjazottak	
Pro Archivo Regni-díj, 2018: Künstlerné Virág Éva	461
Pro Archivo Regni-díj, 2019: Konrád Aranka	462
In memoriam	
Kovácsné Éltes Éva (1962–2018)	463
Dr. Simon István (1960–2019)	463
Dr. Szabó Erzsébet (1943–2018)	464
Rövidítések	467

TABLE OF CONTENTS

Dates with eights in the Hungarian history

Attila Pók: Dates with eights in twentieth-century Hungarian history	9
Pál Hatos: Harsh republic of the Aster Revolution	13
Ignác Romsics: 1938: The Last Year of Peace	29
József Ö. Kovács: 1948 the year of change? Interpretation of 1945 in the light of events in social history	41
Sándor Horváth: 1968: hope, disappointment and political activity	57

Diplomatic reports, reports on mood

Zsuzsanna Hámori Nagy: French envoy to Transylvania in 1625	67
Gergely Brandl — János Szabados: The Janus-faced Diplomat — The life of the Ragusan adventurer, Marino Tudisi on the basis of his supplicatio	85
Eszter Gaálné Barcs: Mood reports with commentary	103
Balázs Wencz: Reports from Komárom about the first months of the New Economic Mechanism	115

The image of the Hungarians in the 20th century

Gergely Fejérdy — Zoltán Garadnai: The role of the french envoys and ambassadors in the image changing of Hungary (1944–1994)	133
Dániel Miklós: Reports from Stockholm — Czechoslovak and Hungarian activities in Sweden during 1943–1944, according to diplomatic reports	151
Miklós Deák András — Ádám Somorjai OSB — Tibor Zinner: Cardinal Mindszenty and the Holy Crown — crown jewels — in the correspondence of American diplomats (1957–1970)	161
András Kiss: A vision of future — a picture of Hungarians. Documents from the legacy of József Kővágó	181

Archival research — Methodology and practice

Zoltán Völgyesi: The ignorant catalyst of the counter-revolution — The construction of a guilty person in a policital trial after 1956	205
--	-----

Hungaricae, seals, crests and diplomas from the Middle Ages

Ádám Novák: Hungaricae and seals from the Middle Ages in the Archiv mest a Košice (Archivum Secretum)	227
Péter Ekler: The seals of Johannes de Zredna and his coat of arms in illuminated codices	249

Tamás Kádár: Publication of medieval diplomas, letters, business records and other archival resources in Hungary between 2005 and 2016 (Publications and abstracts)	265
---	-----

Workshop

Anikó Schmidt: The Muslim justification of the Cyprus campaign (1570—1573)	329
Tamás Kruppa: The deployment of the Papal Army to the Hungarian theatre in 1595. An example of transport difficulties from the early modern period	339
Krisztina Juhász: "...and its fruit was nothing". Miklós Esterházy's Opinion about the Points of the Peace Treaty of Szőny on 28 February 1642	353
András Molnár: Antal Deák's portrayals of the Participants of the Diets between 1825—1833	367
Ágnes Vargháné Szántó: "The School has acquired by the people!" Nationalization of schools in Baranya county (1948—1950)	391
Irina Matiasz: History of the diplomatic representation of the Ukrainian People's Republic in Budapest 1919—1924	403

Book reviews

Festschrift to the 70th birthday of István Zombori (Laborator assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése. Szerk. Somorjai Ádám OSB – Somorjai Gabi) <i>Antal Molnár</i>	423
The history of the coronation flags in Forchtenstein (Pálffy, Géza: Die Krönungsfahnen in der Esterházy Schatzkammer auf Burg Forchtenstein. Die Geschichte der Krönungsfahnen der Länder der Stephanskronen vom Spätmittelalter bis Anfang des 20. Jahrhunderts) <i>Tibor Marti</i>	427
A monumental cadaster about the "Austrian" history (Michael Hochedlinger – Martin Krenn – Simon Peter Terzer [Hg.]: Verzeichnis der Familienarchive und persönlichen Schriftennachlässe zur österreichischen Geschichte 1500–2000) <i>András Oross</i>	430
The career of a liberal gentry from Zala county during the Reform era regarding his connections (Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére. Szerk. Kiss Gábor – Molnár András) <i>Krisztián Bodnár</i>	434
The thousand faces of the Proletarian dictatorship. Published sources from the period of the Hungarian Soviet Republic. (Proletárdiktatúra alulnézetben. Válogatott levéltári dokumentumok a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakából. „És rendszeresítettnek az összes ballépések”. Az iratokat válogatta, jegyzetekkel ellátta és a bevezetőt írta: Csonka Laura – Fiziker Róbert) <i>Farkas Péter</i>	436

In the service of the international relations? (Diplomácia – Hírszerzés – Állambiztonság. Szerk. Andreides Gábor – M. Madarász Anita – Soós Viktor Attila) <i>Zoltán Garadnai</i>	440
Two repertories of the American Mindszenty Documents (The Cardinal Mindszenty Documents in American Archives. A Repertory of the six Budapest Mindszenty Boxes – Mindszenty bíboros budapesti amerikai követségi tartózkodásának dokumentumai. Repertórium. Ed. by Adam Somorjai; Duty Log — Cardinal Mindszenty in the American Legation at Budapest 1956—71 – Az ügyeletes tiszttel kézikönyve – Mindszenty bíboros az amerikai követségen. Ed. by Ádám Somorjai) <i>András Miklós Deák</i>	445
“Imperilizmus...” (Kommunista kiskirályok. Szerk. Majtényi György – Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba) <i>Gábor Andreides</i>	447
A market town on the Great Plain during the second part of the 20th century (Kiskunhalas története 4. Tanulmányok Kiskunhalasról a 20. század második feléből. Szerk. Ö. Kovács József – Szakál Aurél) <i>László Mészáros</i>	451
From Paris with love? (Trócsányi László: Párizsi napló, avagy ami a nagyköveti jelentésekből kimaradt... 2010. július – 2014. június) <i>Zoltán Garadnai</i>	453
The centuries of the Hungarian Ottoman-Turkish relations (Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri. Török–magyar kapcsolatok az Oszmán Birodalomtól napjainkig a levéltári dokumentumok tükrében. Szerk. Schmidt Anikó – Sz. Simon Éva – Mümin Yıldıztaş) <i>Máté Gergő Kovács</i>	456
Awards	
Pro Archivo Regni Prize, 2018: Éva Künstlerné Virág	461
Pro Archivo Regni Prize, 2019: Aranka Konrád	462
Necrology	
Éva Kovácsné Éltes (1962—2018)	463
István Simon, PhD (1960—2019)	463
Erzsébet Szabó, PhD (1943—2018)	464
Abbreviations	467

1948 A FORDULAT ÉVE? 1945 értelmezése a társadalomtörténeti események tükrében

„Nem túlzás tehát a fordulat évéről beszélni. Ennek az esztendőnek az eseményei győzték meg a dolgozó magyarság zömét arról, hogy a népi demokrácia nem átmeneti állapot, hanem maradandó.”

Rákosi Mátyás, 1948. április 11.¹

Nemzedékek sorát arra tanították, hogy 1948 a „fordulat éve” volt. Valójában ez is a Magyar Kommunista Párt (MKP) által kialakított politikai mítoszok egyike, hasonlóan az 1945. évi „földreformhoz”. Tézisszerűen megfogalmazott írásomban arra törekszem, hogy az előbbi állításokkal szemben kérdéseket tegyek föl és a vidéktörténeti kutatásaink, a kortársi elsődleges tapasztalatokat tükröző levéltári történeti források alapján nyújtsak egy másik értelmezési lehetőséget.² Állításom lényege az, hogy ha ragaszkodunk a „fordulat éve” kifejezéshez, akkor főként a földelkobzás és földosztás tapasztalattörténeti elemzésének tükrében 1945 tekinthető a tényleges fordulatnak, a leplezett kommunista diktatúra kezdetének. Ehhez képest 1948-tól a leplezetlen diktatúra időszakát számíthatjuk.

Analikus fogalmak és a szovjetizálás történeti forrásainak dekódolása

Általában is érvényesíthető történetkutatói közelítésmódnak tekintem, hogy retrospektív, a „mindentudásból” kiinduló nézőpontunk mellett kísérletet kell tennünk az akkori, tehát a vizsgált történeti időszak jelenfelfogásainak és jövőhorizontjainak értelmezésére is.

1917 óta ismert kortársi tapasztalatnak számított a szovjetizált diktatúrában a közjavak és a szolgáltatások magántulajdonként való kisajátítása, tehát a felhalmo-

¹ Rákosi Mátyás: Előszó. In: uő: *A fordulat éve*. Budapest, 1948.

² A tanulmány elsősorban a *Váltóállítás* című kötetben olvasható hosszabb, részletes levéltári forrásbázist felsorakoztató írásomra és az ottani tanulmányok (Csetz Balázs, Káli Csaba, Horváth Gergely Krisztián, Szűts István Gergely) módszertanára és eredményeire is támaszkodik. Ö. Kovács József: Földindulás. A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben. In: Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. Budapest, 2017, 19–65.

zás állami ellenőrzése révén a kapcsolatilag is átszőtt politikai tőkeformák váltak elsődlegessé.³ Másrészt tekintettel kell lennünk arra is, hogy az államosítási, az erőforrásokat központosító folyamatokban a beleszületett nemzedékek sokszor azért sem kérdőjelezték meg az állam parancsait, mert az állam maga jelölte ki az észlelés, az emlékezés szabályozott módjait. Ez az alárendelődés sajátos, testbe vésett jelensége.⁴

A cél tehát az, hogy ne csupán az események, a lezárult történések perspektívájából közelítsünk a történésekhez, hanem elsősorban a kortársi életvilágok, az akkori életesélyek számbavétele alapján értsük meg a különböző struktúrákat és folyamatokat, egyéni és kollektív döntéseket, cselekvéseket, vagy éppen sodródást.

Az analitikus fogalmak sorából itt azokat állítom középpontba, amelyek szerves módon kapcsolódnak tárgyunkhoz. Az egyik a háború értelmezésének kérdése. A történések a háború kategóriájában ideáltipikus módon megtalálhatják az intézményesített kollektív erőszakot és a tömegességet, mint amilyen például a kollektív mobilizáció és az erőszak megszervezése, az anyagi kár, az ellenség megölése, az erőszak dicsőítése, az áldozatok szenvedése iránti közömbösség, az erőszak gépiesítése, az idő reorganizálása, az akció kiszámíthatatlansága, a mindennapi élet dramatizálása.⁵ Ha ez a probléma- és jelenségcentrikus, a társadalomtudományi logika alapján formálódott szempont erőteljesebben jelen lenne a magyar történetírásban, akkor sok esetben másként, életszerűbben és árnyaltabban lehetne magyarázni történelmünket. Mindez nézőpont- és léptékváltást követelne meg: elszakadást a csak államközpontú, a külpolitikára, az individuumokra, a vezető pártpolitikussokra és a szűk értelemben vett politikára koncentráló ábrázolásoktól.

Az előzőekhez hasonlóan a II. háború kezdettől fogva különböző mértékben, de minden család testi valóságába behatolt: front- és munkaszolgálat, sebesülés, halál, deportálás, éhezés, betegség, az egyéni és társadalmi traumák általi érintettség, majd a háború végén kezdődő „új” kollektív büntetéspolitika, a jóvátétel, az infláció, – mind olyan társadalomformáló tényezőkké váltak, amelyek hosszú távra meghatározták történelmünket.

A háború, a háborús társadalom fogalmát bizonyos értelemben kiterjesztve használom az 1945 utáni időszakra is, hiszen további „miniháborúkat” láthatunk a szovjetizálás, az államosítás folyamataiban. Az országban 1947-ig hivatalosan is megszálló idegen erőként viselkedő Vörös Hadsereg katonái megragadták azt, ami

³ Bourdieu, Pierre: Társadalmi tér és szimbolikus tér. In: uő: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest 2002, 27.

⁴ Uő: Államszellem. A bürokratikus mező eredete és struktúrája. In: uő: *A gyakorlati észjárás...* 108–109.

⁵ Trotha Trutz: Forms of Martial Power: Total Wars, Wars of Pacification, and Raid. Some Observations on the Typology of Violence. In: Georg Elwert – Stephan Feuchtwang – Dieter Neubert (eds.): *Dynamics of Violence. Processes of Escalation and De-Escalation in Violent Group Conflicts*. Berlin, Beihefte/Supplements to „SOCIOLOGICUS”, 1999, 42.

és aki a látókörükbe került.⁶ A háború intézményesült erőszakához, a német megszálláshoz hozzáidomult társadalom újabb sokkal szembesült, azzal, hogy a Vörös Hadsereg, a szovjet parancsnokság alatti Szövetséges Ellenőrző Bizottság kettős játékot űz velük.⁷ Az idegen erők propagandájukban felszabadítást hirdetnek, miközben módszeresen kivonják a magyarországi emberi és anyagi erőforrásokat.⁸

A másik, az értelmezésem alapjául szolgáló kifejezés a társadalomtörténeti esemény.⁹ A politikai diktatúrák világából származó történeti források feltárása és elemzése alapján sokunk tapasztalata lehet, hogy ezeket akkor tudjuk igazán hatékonyan felhasználni egy tudományos elemzésben, ha két dolgot szem előtt tartunk olvasás közben. Először is azt, ami hiányzik ezekből a hivatalos szövegekből. Másodszer pedig állandó „fordítási”, tömörítési, dekódolási műveletet kell végeznünk, ahogyan ezt az írásom mottójában olvasható Rákosi-idézet esetében is célszerű megtennünk. Úgy látom, hogy ennek egyik egyszerűbb módja, kulcsa az, ha az írott és hallott hivatalos szövegekben a mondanivalót elsősorban a megfogalmazó gondolkodásmódjára és nem a megcélzott tárgyra, embercsoportra vonatkoztatjuk.¹⁰

Magyarán ezek a megfogalmazások rendszerint inkább az illetők pozicionális helyzetéről, funkcionárius mivoltáról, szocializációjáról, iskolázottságáról, még inkább annak hiányáról szólnak. Ennek legnyilvánvalóbb történelmi példái a rezsim „ellenségeire” (a kulákoktól az egyházi személyekig) vonatkozó minősítések és leírások. Ahogy már láthattuk, a „varázsszavak” mágikus használata ezekben a szövegekben szinte mindig megelőzi a szemantikai funkciót.¹¹

A fenti, elsősorban a hivatalos pártállami megnyilatkozások mögöttes struktúráinak elméleti, dekódolási lehetőségei után célszerű a mindennapok története és a tapasztalattörténet nézőpontjából is megvizsgálni a kérdéskört. A politikai hatalmat és az uralmat hirdető kérdésekre adott válaszok sokszor azért tükröznek félreértést, mert ebben az esetben az ember csak az intézményekre, a hatalmi elitre és az ideológiára koncentrál, és kevésbé vesz tudomást a társadalmi reakciókról. Több hozadéka van ezzel szemben annak az eljárásnak, amely a politikai hatalmat/uralmat és a társadalmat nem pusztán ellentétként és nem egy rangsor elemeként fogja

⁶ Lásd bővebben L. Balogh Béni (szerk.): *„Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között.* Budapest, 2015.

⁷ Kárász Artúr, az MNB elnöke, parasztpárti politikus későbbi emigrációban írt megfogalmazása: *„Az egyik oldalon az ország kíméletlen kifosztása, a másik oldalon folytonos szölamok az új, keleti barátságról.”* Kárász Artúr: *80 év a Föld körül.* Budapest, Párizs, 1990, 80.

⁸ Borhi László: A kremli kalmárok. A magyarországi szovjet terjeszkedés okai. In: Borhi László: *A vasfüggöny mögött. Magyarország nagyhatalmi erőterében 1945–1968.* Budapest, 2000, 31.

⁹ Bővebben lásd Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965.* Budapest, 2012.

¹⁰ Szabó Márton: Az ellenség neve (Előszó). In: uő (szerk.): *Az ellenség neve.* Budapest, 1998, 10.

¹¹ Ernst Cassirer: A modern politikai mítoszok technikája. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia.* Budapest, 1997, 41.

fel. Ebben a megközelítésben fontosabbak lesznek azok a formák és gyakorlatok, amelyekben a cselekvők, a társadalom tagjai tudomásul veszik saját valóságukat, azt, ahol és ahogyan viselkedniük kell.¹² A mikrovilágok felé fordulással azt is el kell fogadnunk, hogy nem az ország, hanem annak különböző miliőiben élt emberek történeteit elemezzük. Ez a megközelítésmód az államon belüli élet „értelmére” kérdez rá, amihez képest az emberek úgymond mérték magukat és életstratégiájukat.¹³ A kortársi cselekvéseket és történéseket ezekben a társadalmi erőterekben célszerű értelmezni.

Az utókor szemében fokozottan irracionális döntések és jelenségek leltárát csak akkor lehet életszerű közelségbe hozni, az adott térben és időben felhalmozott tapasztalat súlyát mérlegelni, ha egyfajta „laboratóriumként” tekintünk a második világháború utáni szovjetizálás és a diktatúra időszakára.¹⁴

Magyarországon az 1940-es évek második felétől a kommunista párt mind a központjában, mind pedig a területi, lokális egységeiben azon elv szerint igyekezett működni, amit ténylegesen és közismerten a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) 1948. évi programjában fogalmaztak meg.¹⁵ Mindez, sajátos „magyarosítás”, önszovjetizálás révén illeszkedett a kelet-európai szovjetizálás általános folyamataihoz, amelyek alapvetően a Szovjetunióban kialakult intézményesülési formák és módszerek importálását jelentették. Ennek kétféle aspektusát célszerű kiemelni, egyrészt a szovjet területszerzési, uralmi gyakorlatot, másrészt a modernizáció szovjet, sztálinista típusú stratégiáját.¹⁶

Összefoglalva a fentiekben írtakat, az egyik fő állításom az, hogy 1945 többszörös értelemben is olyan társadalomtörténeti esemény, amelyhez elsődleges előzményként a háború összes tényezője hozzátartozik. Miért volt a háború vége, az új idegen hatalom által felszabadulásnak beállított új megszállás megrázó, újabb traumatizálódásokat okozó eseménysorozat? Miért volt mindez tömeges tapasztalat, és végül miért vált hosszú távra meghatározó, struktúráváltató tényezővé? Ezen három kategória (megrázó, tömeges és hosszú távú hatású) mentén olyan lokális, regionális és „országos” léptékben értelmezhető esetekre támaszkodom,

¹² „Az uralom társadalmilag teremtet – a társadalom és az egyének uralmilag formálják” – mondja Alf Lüdtke, akinek a fogalomhasználatához a fenti sorokban hozzáillesztettem a politikai hatalom kategóriáját. Alf Lüdtke: *Die DDR als Geschichte. Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. 36B. 1998, 3–4.

¹³ Thomas Lindenberger: *Die Diktatur der Grenzen*. In: uő (Hrsg): *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur. Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*. Köln, Weimar, Wien, 1999, 18.

¹⁴ Martha Lampland: *The Object of Labor. Commodification in Socialist Hungary*. Chicago, London, 1995, 16–23.

¹⁵ Habuda Miklós – Rákosi Sándor – Székely Gábor – T. Varga György (szerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956*. Budapest, 1998, 15–32.

¹⁶ E. A. Rees: *The Sovietization of Eastern Europe*. In: Apor Balázs – Apor Péter – E. A. Rees (eds.): *The Sovietization of Eastern Europe. New Perspectives on the Postwar Period*. Washington DC, 2008, 1–3.

amelyek, megítélésem szerint, sok eddigi torzítással szemben a vidéki Magyarország hiteles és dominánsan jelen lévő történeteit képezik. A kérdésekre adott válaszok közül itt csak a földosztás történeti összefüggéseivel foglalkozhatom.

A földreform politikai mítosza és a földelkobzás, földosztás társadalmi gyakorlata

A Vörös Hadsereg jelenlétében a szovjetizálás egyik legláthatóbb pillére a belügyminisztériumi, rendőrségi pozíciók elfoglalása volt.¹⁷ Ezzel párhuzamosan tervszerűen megcélolták a kommunista párt létszámának növelését.¹⁸ A kommunista párthoz való csatlakozás egyben az „újnemességhez”, mindenesetre az új kiváltságos réteghez való csatlakozási formára emlékeztet.¹⁹ A háború, pontosabban a harci cselekmények befejezése utáni kaotikus állapotban még láthatóbbak a helyi klientúrák szerveződésai. Az ország különböző pontjáról idézett példák a közvetlen lokális tapasztalatok tükrében érzékeltetik, hogy az „új hódítás” kezdeti időszakában milyen miliőben és milyen módon formálódott az új döntéshozói kör. Ebben a történeti szituációban lehet értelmezni a kommunista párti jelszót: *„Az új magyar demokrácia nagy harcának ma fő frontja a falu!”*²⁰

Mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy a föld és a földpolitika miért olyan fontos történeti tényező?²¹ A földpolitika elméletileg a földmérték, a földminőség és a földhasználat célirányos állami befolyásolása. A földet a mezőgazdaságban termelési célból használják, a föld az iparban telephelyet jelent, a tercier szektor számára pedig főként a lakáshelyzet alakulásában van nagy súlya. Továbbá a föld nyers-

¹⁷ Vas Zoltán: *Akkori önmagunkról. Önéletírás II.* Budapest, 1982, 15.; Palasik Mária: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949.* Budapest, 2000, 17., 42., 84–93.; Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből*, 1. Budapest, 2009; Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből*, 2. Az Államvédelmi Osztály. Budapest, 2015.

¹⁸ Csöngé Attila: A Magyar Kommunista Párt Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében 1944–1946. In: *Zounuk 20. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve.* Szolnok, 2005, 185.

¹⁹ Orlando Figes: *A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891–1924.* London, 1996, 683.; Szabó Márton: A rendi „szocializmusról”. In: Tóth András (szerk.): *Rendiség és polgárosodás.* Budapest, 1991.

²⁰ *Szabad Nép*, 1945. március 25. Szakács Sándor: Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában 1945–1948. Budapest, 1964, 47.

²¹ Ihrig Károly a következő választ adja: „A termőföldnek gazdasági szempontból fontos tulajdonságai: a) az elpusztíthatatlanság, b) a helyhezköttöttség és c) a korlátolt mennyiség.” Ihrig Károly: *Agrárgazdaságtan.* I. A közgazdaság szerkezete. II. A nemzetgazdaság. III. Termelési politika. IV. Agrárpolitika. Budapest, 1941, 131.

anyagforrás, valamint környezeti szempontból is rendkívüli jelentőségű (pihenés, vízháztartás, klíma, a hulladék felvevőhelye).²²

Ha mindezen tényezőket mérlegre tesszük, akkor elég világosan látszik, hogy a földhasználat különösen a 20. században miként válhatott a szűk források elosztásának az alapproblémájává.²³ Érdeemes azt is megfontolni, hogy ideális esetben a földpolitika és a gazdasági fejlődés milyen módon kapcsolódik össze. A sajátos tapasztalat az, hogy a mezőgazdasági föld és földtulajdon rendszerint alárendeltje lett az éppen zajló strukturális változásoknak.²⁴

A földreformprogramok néhány történeti összefüggésével is foglalkoznunk kell. Jogi értelemben, és részben gyakorlatilag is, a földreform politikai és gazdasági okokból kiindulva a tulajdon- és birtokviszonyok, valamint a földhasználat átalakítását jelenti. A 19–20. századi előzmények sorából kiemelendő liberális földreformmozgalom a családi gazdaságok létesítését célozta meg a nagybirtokok felosztása és a birtokspekuláció visszaszorítása érdekében.²⁵ A birtokmonopólium megszüntetésével a társadalmi problémákat akarták megoldani. A második típusú földreformmozgalom lényegét a szocialista, kommunista jellegű jelentette, tehát nagyrészt mindaz, amit a szovjet kollektivizálás során végrehajtottak.

Az 1945. évi magyarországi „földreformrendelet” végrehajtásának, a társadalmi gyakorlatnak az átfogó alapkutatása máig nem készült el. A kérdéskör tárgyalását alapvetően továbbra is a politikai értékelések és a politikatörténet uralja.²⁶ Éppen a kortársi társadalmi tapasztalat szempontjából hangsúlyozom, hogy a létező társadalmi konfliktusok lehetséges kezelése feltételezte, megkívánta a tényleges földre-

²² *Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft. Zugleich Neuauflage des Handwörterbuchs der Sozialwissenschaften.* Hrg. Willi Albers et al. Zweiter Band. Stuttgart – New York, 1980, 47.; Czettler Jenő: *Agrárpolitika.* III. kötet. *Mezőgazdasági szociálpolitika.* Budapest, 1947, 43–51.

²³ „[...] a föld, épen [sic!] korlátozott mennyiségénél fogva, mindig politikai hatalmat ad tulajdonosának, és pedig nagyobb, mint a tőke.” Ihrig: i. m. 193.

²⁴ Czettler Jenő: *Agrárpolitika.* I. kötet. *Alapvetés.* Budapest, 1946, 131–140.

²⁵ Elisabeth Meyer-Renschhausen – Hartwig Berger: *Bodenreform.* In: Diethart Kerbs – Jürgen Reulecke (Hrsg.): *Handbuch der deutschen Reformbewegungen 1880–1933.* Wuppertal, 1998, 265–276. Mindenesetre elmondható, hogy a „földreform” a francia forradalom korától a használati és tulajdonlási jogok átfogó megváltoztatását, a föld újraosztását jelentette. Ugyanakkor a világ-háborúk utáni időszakokban a tényleges agrárreformok nem, vagy kevésbé voltak már politikai napirenden, azok valójában egyre erősebb mértékben más politikai célok eszközei lettek. A „földreformot” nagyon sok esetben az etnikailag homogén nemzetállamok kialakításának céljából eszközként használták. Lásd Karl-Peter Krauss: *Einführung.* In: Karl-Peter Krauss (Hrsg.): *Agrarreformen und ethnodemographische Veränderungen. Südosteuropa vom ausgehenden 18. Jahrhundert bis in die Gegenwart.* Stuttgart, 2009, 7–23.

²⁶ A következő, példaként kiválasztott köteteknek vannak ma is hasznosítható részei, de érthetően nem abban a „marxista-leninista történettudományi” értelmezési keretben, amely a publikálás nyelvét meghatározta. Ezek a művek sok esetben inkább a személyes életpálya és a „kádári legitímációs” politika egy-egy elemét, metszéspontját érintik. Orbán Sándor: *Két agrárforradalom Magyarországon. Demokratikus és szocialista agrárátalakulás 1945–1961.* Budapest, 1972; Donáth

formot. Ezt az igényt azonban nem szabad egy olyan szükségszerű normává avatni, amely illegitimé nyilvánítja a földosztás történeti vizsgálatát. Hogy valójában mit jelentett a „földreform”, azt annak társadalmi gyakorlata mutatja meg. Sajátos paradoxon jellemzi az ideologikus közelítésmódokat, a történetileg érthető elfogultságokat. A szerintem meg nem valósult „földreform”, az egyfajta „sikeres” tabusítás, sok évtizedes sikeres emlékezetpolitikai hatásaként értelmezhető az is, hogy a kérdéskör forrásokon alapuló vizsgálata jellegzetes elutasítást is kiváltott.²⁷ Ezzel kapcsolatban továbbra is a történeti források „vétőjogát”, az analitikus vizsgálatok és a történeti helyzetek életszerű ábrázolásának feladatát tartom szem előtt.

Más részdiszciplínák szempontjait is érvényesítve, a történetkutatásban fel lehetne tártani, hogy a politikai mítoszképzés részét képező „földreform” korabeli tartalmi jelentése nem felel meg egy reform kritériumainak. Egy valódi reform a hosszú távú gazdasági-társadalmi hatásokra figyelő és a jogi normákat biztosító intézményesültséget feltételez. Maga a kifejezés a radikális politikai célt, a gazdasági alapjától, az egzisztenciájától megfosztott, megroppantott korábbi elitek és az egyházak, valamint intézményrendszerük társadalmi kiiktatását leplezte.

A „polgári demokratikus földreformnak” általában két ismervét szokták megemlíteni. Az első a polgári értékminta szerint a „munkaszervezet és a tulajdon elkülönülését a földhasználat és a földtulajdon alanyi egységének helyreállításával megszünteti úgy, hogy a földet – mint termelőeszközt – működő tulajdonként a termelőnek adja”. A második ismerv szerint hosszú távú agrár- és földpolitikát követnek, amely a tulajdonos megélhetését garantálja.²⁸ Ennek tükrében elmondható, hogy az 1945-ös földosztás során családi munkaerőn alapuló kisparaszti mezőgazdaságot hoztak létre úgy, hogy azt nem követte agrárreform.²⁹

A történetkutatásban lényegében nem került sor a társadalmi hatások – vesztesek és „nyertesek” helyzete szerinti – vizsgálatára, a publikációk meghatározó része akarva-akaratlanul nagyrészt a kommunista párt egykori elvárásainak alapján született meg. Elmaradt a „földreform” politikai mítoszának analitikus ábrázolása, a gazdasági és társadalmi összefüggések értékelése. Számos kötet és tanulmány született a „földreformról”, amelyek persze lényeges összefüggéseket homályban hagyva, részben „igaz történeteket” ábrázolnak. Például arról, hogy mekkora arányban és hol osztották ki a földeket, milyen nehézségekkel néztek szembe az újgazdák.

Ferenc: *Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945–1975.* Budapest, 1977; Romány Pál: *Az Agrárpolitikai Tézisektől a Nemzeti Agrárprogramig, 1957–1997.* In: Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadulásától napjainkig.* Budapest, 1998.

²⁷ Lásd a *Rubicon* 2015. évi online vitarovatát.

²⁸ Tanka Endre: *Föld és elsajátítás. Sorskérdések földviszonyaink múltjában és jelenében.* Budapest, é. n. 148–149.

²⁹ Ihrig Károly – Nagypataki Béla: *A magyar mezőgazdaság és a békekötés.* Budapest, 1946, 47–48.

Több probléma is van azonban ezekkel az ábrázolásokkal. Az egyik az, hogy arról lényegében nem esik szó: az 1945. évi földügy nem, vagy nem pusztán egy agrártörténeti kérdés, hanem a már említett hatalomtechnikai eljárás döntő eszköze volt háborús állapotok közepette.³⁰ Az abban résztvevők is tudhatták ezt, de a földhöz jutás vágya, mohósága, kényszerűen gyors pártpolitikai döntések, a magántulajdon szentségének elvét félresöpörő kommunista propaganda és erőszakos gyakorlat hatása erősebb volt. Az sem feledhető, hogy a zsidótörvények már a korábbi években fellazították az alapvető jogi és társadalmi normarendszert.

Abból a kutatási előfeltevésből indultam ki, hogy a második világháború végén a kommunista projekt ideológiai alapvetéseire támaszkodó sztálini hatalomtechnikai eszközök legdöntőbb, az egész társadalmat radikálisan érintő eseménye a földelkobzás, majd a földosztás volt.³¹ A földkérdés az MKP számára nyilvánvalóan az egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb hatalmi kérdés volt, tehát olyan eszköz, amellyel radikális társadalmi-hatalmi átrendezést vihetek véghez. Olyan társadalomtörténeti eseményről van szó, amely a kommunista párt hatalombirtoklásának alapfeltétele volt hosszú időre. A földreformrendelet kiadásának egyik oka az idegen, megszálló hadsereg politikai és hadvezetésének taktikai megfontolása volt.³² Ugyanakkor az ebből következő radikális változás, annak végrehajtása, társadalmi gyakorlata már más értelmezési lehetőséget és feladatot ad.³³

A moszkvai irányítással tevékenykedő MKP vezetésének a célja nyilvánvalóan az volt, hogy a politikai hatalom minél gyorsabb megszerzése érdekében kiiktassák, illetve ellenőrizzék a rivális ellenpolitikai bázist.³⁴ Ennek gyakorlatáról a korábbi oroszországi, szovjetunióbeli tapasztalatuk megvolt, amiről persze a nyilvánosság

³⁰ Az ideiglenes államszervezet szakasza az 1945. évi novemberi választásokig tartott, amely idő alatt a már említett társadalomtörténeti események megtörténtek.

³¹ A kommunista párti belső miliőt felidéző Kállai Gyula szerint a földreform volt a „mérce”. Kállai Gyula: *Két világ határán*. Budapest, 1984, 155. A kommunista párt 1944. október 9-én rendezett orosházi gyűlésén a „Szovjetunió küldötteként” bemutatott Vas Zoltán és mások hangsúlyozták, hogy „A kolhozok a Szovjetunióban kitűnően beváltak, de mivel a magyar földmunkásság földet akar, elosztjuk közöttük a nagybirtokot.” Szabó István: *Agrárforradalom a Viharsarokban (1945–1947)*. Budapest, 1976, 36., 38.

³² Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. I. kötet. Budapest, 1990, 143–145.; Vas: i. m. 88–89.; Hogy miért lett az eredeti törvénytervezetből végül Vorosilovék akarata alapján földreformrendelet, lásd: Korom Mihály: Nagy Imre és az 1945-ös földreform koncepciójának, kormányrendeletnek kidolgozása. *Múltunk. Politikátörténeti folyóirat*, 1996. 1. sz. 123–124.

³³ „Amikor tehát egy jelenség magyarázatához fogunk, külön kell feltárnunk a ható okot, amely kiváltotta, és a funkciót, amelyet betölt.” Émile Durkheim: A szociológia módszertani szabályai. In: uő: *A társadalmi tények magyarázatához. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1978, 113–114.

³⁴ Orlando Figes számos munkájában igen érzékletes példákkal szemléltette ezt a folyamatot. Természetesen nem gondolom, hogy mindez a Vörös Hadsereg által megszállt országokban, tehát más szociokulturális körülmények között mechanikusan ugyanúgy történt volna, mint a Szovjetunióban. Orlando Figes – Boris Kolonitskii: *Interpreting the Russian Revolution. The Language and Symbols of 1917*. New Haven – London, 1999, 3., 32., 127.

előtt nem beszéltek. A két ellenpolitikai bázis az egyéni agrárgazdaságok és a vidéki milióket több szálon átszövő egyházközségek világa volt.³⁵ Ha figyelmesen követjük az 1945. március 15-i földreformrendelet szövegét és a végrehajtás történéseit, akkor igazolható, hogy a „földreformnak” nevezett földelkobzás, földosztás valójában az egész társadalmat érintő olyan terv végrehajtása volt, amely a Vörös Hadsereg mindennapi jelenlétével együtt elegendő volt a kommunista párti diktatúra kialakításához. Ezért is fontos, hogy a „földreform” máig tartó emlékezeti kultúráját elhelyezzük a konkrét történeti kontextusokban.³⁶

A tendenciózusan csak pozitívnak ábrázolt „földreform” „nagysága” ma már elég távolról szemlélhető.³⁷ Nem mindegy azonban, hogy megfigyelési pozíciónkat a hegytetőn vagy a hegy lábánál jelöljük ki. Ezt döntő történelemformáló tényezőnek tartom, hiszen azok személyes és társadalmi emlékezete a hivatalossággal, a hivatalos emlékezettel szemben is hat. A hallgatás kultúrájának kiszélesedése az állami erőszak kiterjedését jelzi. Így például a magyar társadalmi emlékezetből alapvetően kimaradt az arisztokráciának a mindennapok világában megragadható, életszerű képe.³⁸ Továbbra is alapvető kérdés marad, hogy miként lehet földreformnak nevezni a néhány nap alatt, a frontharcok áprilisi befejezése előtt radikálisan végrehajtott tulajdoncserét. Mi volt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB), így Magyarország sorsát is a kezükben tartó szovjet diktátorok célja a megszállt területen? Saját racionalitásuk szerint kézenfekvőnek tűnt az új politikai berendezkedés, a már elfoglalt kulcspozíciók (a nemzetgyűléstől a belügyminisztériumi, rendőrségi pozíciókon keresztül a földigénylő bizottságok kommunista hegemoniájáig) biztosítása mellett a gazdasági eszközök révén kialakítani. A „földreform” moszkvai kidolgozói a „szovjet jogot” is alapul vették, amelyből, az orosz joghagyomány miatt is, hiányoztak a római jog tulajdonra vonatkozó elemei. A kommunista doktrínát követő, Moszkva rezidenseiként működő Rákosiék a gazdasági dik-

³⁵ Dean S Rugg: *The Geography of Eastern Europe*. Lincoln – Nebraska, 1978, 50–54.; Jason Wittenberg: *Crucibles of Political Loyalty. Church Institutions and Electoral Continuity in Hungary*. Cambridge, 2006, 40–41.

³⁶ Lásd például Püski Levente: Adatok kérdőjelekkel – a debreceni földosztás. In: Varga Zsuzsanna – Pallai László (szerk.): *Föld – parasztság – agrárium. Tanulmányok a XX. századi földkérdésről a Kárpát-medencében*. Hajdúnánás, 2015; Ritter György: „Itt csak a vagyon köllött.” A földreform és következményeinek élménye az észak-dunántúli németek emlékezetében. In: Varga – Pallai: i. m.

³⁷ Hosszú távú hatásaira, az alulnézeti közelítésmód egyik példájára lásd Daniel Brett: Taking the Long View? Polish and Romanian Agrarianism in comparison. In: Dietmar Müller – Angela Harre (Hrsg.): *Transforming Rural Societies. Agrarian Property and Agrarianism in East Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries. Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes*. Innsbruck – Wien – Bozen, 2010.

³⁸ Gudenus János – Szentirmay László: *Összetört címerek. A magyar arisztokrácia sorsa és az 1945 utáni megpróbáltatások*. Budapest, 1989, 107–109.; Püski Levente: Ellenségből bűnbak. Az MKP arisztokrácia-képe 1945 után. In: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Pécs – Budapest, 2013.

tatúrát a legszélesebb keretek között alkalmazták.³⁹ A céljuk az volt, hogy az „új Magyarország” lakóinak anyagi léte elsősorban az általuk formált hatalmi struktúra szolgálatától vagy pedig az ahhoz való alkalmazkodás minőségétől függjön.⁴⁰

A földelkobzásokkal az úgynevezett „úri” birtokosok teljesen önkényes kategorizálása révén a magyarországi nemesi társadalmat, a polgárosodást szívéosan szem előtt tartó középrétegeket, továbbá a maradék arisztokráciát is az egyházközségek minden települést érintő hálózatát alapjaiban rendítették meg. A polgári kori jogértelmezések szerint, kárpótlás nélkül, „tilos erőhatalommal, jogtalan vagyonekobzás” ment végbe.⁴¹ Hogy mindezt mennyire csak a politikai szempontok határozták meg, azt az is igazolja, hogy a magánvállalkozások követeléseit harmadik személlyel szemben az államra átszálltak, a terheket azonban az állam nem vállalta.⁴² Rendszerint az is feledésbe merül, hogy a jogi normák, jogszabások ekkori, ilyen mértékű áthágása önmagában is hosszú időre társadalomformáló tényező lett.

A moszkvai irányítással elindított földosztás a kommunista párthoz kötődő tömeglojalitás kényszerítését, megteremtését is szolgálta. Georgi Dimitrov „viccelődése” szerint a szabad prédát, az ingatlanokat a helyi kommunisták most valóban feloszthatták, ahogyan ezt jól nyomon követhetjük az egyes lokális történetekben.⁴³ Maga a kampány, a földterületek felosztása a „helyi erők” bevonásával a modern diktatúrák propagandájára jellemző társadalmiasítás volt. A társadalmiasítás azt jelenti, hogy egy sajátos társadalmi részvételre buzdították, kényszerítették a társadalom tagjait, amely érintettség nagyban hozzájárult az öntabusítás növeléséhez.⁴⁴

A súlyos történelmi örökségből fakadó földéhség, a birtoklási vágy kielégítése, a bosszú jelentős történelem- és társadalomformáló tényezővé vált ekkor is. Nyilvánvaló tömeges jogtalanságok, traumák, újabb konfliktusok keletkeztek, így például megemlíthető a kollektív módon fasisztának minősített svábok kitelepítése,⁴⁵ és a házból, ingatlanból való kibillentés újabb önkénnyel járó összevonása a föld-

³⁹ Ennek a politikának a kortársi megfigyelésére is lásd: Kárász: i. m. 80.

⁴⁰ Pierre Bourdieu: A „szovjet” változat és a politikai tőke. In: uő: *A gyakorlati észjárás...* 27.

⁴¹ Beliznay Kinga – Horváth Attila – Zlinszky János: A magyar magánjog története. In: Mezey Barna: *Magyar jogtörténet*. Osiris Kiadó, Bp., 1997, 197–198.; A magántulajdon védelme az emberi társadalom kialakulása óta létezett: Hannes Siegrist – David Sugarmann (Hrsg.): *Eigentum im internationalen Vergleich (18–20. Jahrhundert)*. Göttingen, 1999.

⁴² Beliznay – Horváth – Zlinszky: i. m. 197–198.

⁴³ Martin Mevius: *The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism 1941–1953*. Oxford, 2005, 108.

⁴⁴ Ö. Kovács: *A paraszti társadalom felszámolása...* i. m.

⁴⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Országos Földbirtokrendező Tanács, Tárgyalótanács jegyzőkönyvei (XVII-1-a), 1. doboz; Gonda Gábor: *Kitasztítva. Kényszerszermigráció, nemzetiségpolitika és földreform németek által lakott Dél- és Nyugat-dunántúli településeken 1944–1948*. Szerk. Bánkúti Gábor. Pécs, 2014, 43–49.

osztással, a „földreformrendelet” pontjainak negligálása, a különböző zsarolások. Mivel az említett történések a közvetlen testi cselekvéssel és a hétköznapi valósággal voltak összefüggésben, ezért azok jelentőségét a lokális életvilágokban kell értelmeznünk.

A következő forrásrészletek igen szemléletesen kifejezik a földosztás társadalmi gyakorlatát:

„A szabotázs letörésére azonban a legjobb eszköz a gyors cselekvés, befejezett tények teremtése. [...] A földigénylő bizottságok esetleges hibáit később is ki lehet javítani, lehet ellenük fellebbezni a megyei és országos szervhez, de a fellebbező birtokon kívül fellebbezzen.”⁴⁶

„[...] a földigénylő bizottságok az elkobzandó birtokokról szóló határozataikban nincsenek kötve népbíróági ítéletekhez vagy igazoló bizottsági döntésekhez, hanem kizárólag saját belátásukra és jogérzékükre támaszkodva kimondhatják, hogy a községben kit tekintenek hazaárulónak, háborús vagy népellenes bűnösnek.”⁴⁷

„[...] a bizottság elnöke, Bessenyei János bányász többször kijelentette, hogy földet csak annak ad, akinek vörös könyvecskéje van.”⁴⁸

Az első szövegrész szóhasználata a tanult bolsevik terminológiának megfelelően „szabotázsnak” minősíti a kommunista párt céljaival szembeni megnyilvánulást, de még fontosabb az a rész, amely egyértelműen utal a birtokok gyors elvételére, a kész helyzet elé állításra. A radikális tett általában felülírta az egyébként az MKP által is hivatalosan elfogadott jogi normákat. Ennek jelentőségét azért is szem előtt kellene tartanunk, mert a levéltárak földosztással kapcsolatos dokumentációi tévedésben tarthatják a kutatót. A kommunista párti elvárásoknak megfelelő történeti ábrázolásoktól napjainkig terjedően hosszas tanulmányokat lehet olvasni és majd írni a földosztás végrehajtásának mennyiségi és minőségi jellemzőiről. A ránk maradt hatalmas mennyiségű irattömeg az elkobzásban, juttatásban részesültek fellebbezéseit, sérelmeit, panaszait tartalmazza. Gyakran azonban elfelejtjük, hogy ezek a beadványok a társadalmi reakciókról, az alkalmazkodás, bizonyos mértékig a szembenállás, a kisebb „előnyök” megszerzéséről is beszélnek, a lényegen azonban nem változtattak. A földbirtok köré szerveződő hagyományos életvilágokat, társadalmi-gazdasági egységeket és hagyományos jövőképeket szétérték. A fellebbezések évekig elhúzódtak, miközben a birtok más kezén volt, majd pedig átfogó-

⁴⁶ Az MKP jászberényi szervezetének helyiségében megtartott járási titkári ülés, 1945. április 4. Csöngö: i. m. 182.

⁴⁷ Az MKP KV irányelvei a pártszervezetek számára a földreform végrehajtásával kapcsolatban, Debrecen, 1945. március 22. (Megjelent a *Néplap* 1945. március 27-i mellékletében.) In: Rákosi Sándor – Szabó Bálint: *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948*. Budapest, 1967, 69.

⁴⁸ MNL OL, Földművelésügyi Minisztérium, Földbirtokpolitikai (Földrendezési) Főosztály (XIX-K-1-y), 948. doboz, FM 1950. 8123. F/23. Például Somogy megyében a kommunista párt a földreformrendelet mellé a „belépési nyilatkozattal egybekötött röpcédulát is nyomtatott”. Kanyar József: *Elsíkkasztott földreform, megvalósult földreform Somogyban (1920, 1945)*. Budapest, 1964, 73.

an a kolhozosítás révén államosították azt. A fent megfogalmazott praktikus célok, a fogalomhasználat folyton tükröződik a helyi forrásokban is: „*a paragrafusokat nem kell szó szerint venni, mert ha a nép érdekeit képviseljük, akkor nincs az a törvény, vagy kormányrendelet, amely ezt keresztül tudná húzni. [...] Népi demokráciában a nép érdekében történő intézkedések mindig törvényerőre emelkednek.*”⁴⁹

A Vörös Hadsereg tisztjei és magyar követői alapvetően úgy jártak el, ahogy arra a pártiskolákban nevelték őket. Végrehajtották azt, ami a cári uralom felszámolásával a Szovjetunióban megtörtént: a hagyományos privát gazdaságokat minimalizálták, egyelőre a területüket, majd a számukat. A Lenin által oly részletesen kifejtett program szerint működtek. A földbirtoklás magántulajdonának államosítása és a tulajdonnak úgymond a „proletárállamnak” juttatása volt az ő elgondolása szerint a „szocialista forradalom” egyik legfontosabb intézkedése.⁵⁰ A parasztság kulcsszereplő volt ebben az átalakításban, hiszen az egyházközségi kapcsolatokon keresztül egyrészt politikai veszélyt jelentett, másrészt a termelési potenciálja (élelmiszer, ipari munka és tőke) nélkülözhetetlen volt.⁵¹

A szovjet katonai teherautóval érkező és működésbe lépő kommunista párti megbízottak parancsai átfogók és meghatározók voltak. A katonai hadműveleti logikának megfelelően, a földosztás során a terror verbális, szimbolikus elemei rendszerint elegendőek voltak a kívánt cél eléréséhez, ahhoz, hogy a szovjet katonai parancsnokok által irányított helyi földosztás a kiszabott időben és módon megtörténjen.⁵² A parancsnokok többször arra is hivatkoztak a földelvételek során, hogy nincsenek magyar törvények, csak a Szovjetunió akarata számít.⁵³

A moszkvai évek alatt, majd később közvetlenül a SZEB elnöke, Vorosilov marsall irányításával tevékenykedő MKP vezetése dokumentálható módon igyekezett megteremteni a „demokratikus földreform” politikai mítoszáét, s elsősorban azt, hogy mindez a kommunista pártnak köszönhető.⁵⁴ Az MKP Központi Vezetősége kezdettől fogva kézben tartotta a földosztás kampányát, annak végrehajtására

⁴⁹ Az MKP jászberényi szervezetének helyiségében megtartott járási titkári ülés, 1945. április 4. Csönge: i. m. 182.

⁵⁰ Constanze Paffrath: *Macht und Eigentum. Die Enteignungen 1945–1949 im Prozeß der deutschen Wiedervereinigung*. Köln etc., 2004, 51–59.

⁵¹ Rugg: i. m. 54.

⁵² „Szükséges tehát a gyorsaság, hogy kirántuk a talajt a földbirtokos osztály alól.” Az MKP jászberényi szervezetének helyiségében megtartott járási titkári ülés, 1945. április 4. Csönge: i. m. 180.

⁵³ „Jelentem, hogy a járási orosz katonai parancsnokság rendelkezésére községünkben a földosztást végrehajtottuk a magyar rendeletek figyelmen kívül hagyásával.” Andornaktálya község jegyzőjének jelentése a mezőkövesdi járási főjegyzőnek a szovjet parancsnokság utasítása szerinti földosztásról. Andornaktálya, 1945. július 23. MNL OL, Országos Földhivatal, Általános iratok (XIX-K-11-a), 1. doboz, 108/1945. A Dunántúlon is dokumentálható az előbbihez hasonló eljárás mód. Kanyar: i. m. 149.

⁵⁴ Izsák Lajos – Kun Miklós (szerk.) 1994: *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948*. Budapest, 1994, 11–16., 58–61.; Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz*. Első kötet. 1896–1953. Budapest, 1996, 266–267.

vonatkozóan a sajtóban is közzétette a „hivatalosan csak” a párttagjainak szóló utasítást, amely tételesen felsorolta a célokat, eszközöket és módszereket. A közvetlen személyes akaratérvényesítést a vidékre küldött kommunista párttagok jelenlétével is biztosítani igyekeztek.⁵⁵ 1945 márciusában hetvenegy főt, majd folyamatosan növekvő számban küldtek kommunista párttagokat vidéki helyszínekre.⁵⁶ Az 1945-ben készült fotók „ünnepélyes gyűléseinek” jelenetei szintén egy megtervezett központi koreográfia lokális variánsai. A bolsevik módszertan oroszországi gyakorlatát átvéve, a földművesek körében egyébként nagy hatásúnak gondolt – és annak is számító – vizualitásra építve, a „kastélyban vagy az úrilakban” tartott „ünnepélyes lakomával” akarták elérni azt, hogy „*a falu népének ilyen külsőségek révén is látnia kell az idők változását, hadd érezze, hogy most ő az úr.*”⁵⁷

A földéhség, a „történelmi igazságszolgáltatás” iránti igény már hosszú ideje rendkívül nagy volt, amelynek azonban érdemes egy másik összefüggésére is utalni, amit szintén sok kortársi megfigyelő észrevett: „*a földéhes és hirtelen földhöz jutott kisembernek igen sok esetben nehéz megmagyarázni, hogy barátom, hibásan kaptad a földet.*”⁵⁸ Ez az 1945. évi kijelentés egy politikus szájából hangzott el, hat évvel később egy Fejér megyei belső pártjelentés megfogalmazója az előbbihez hasonló megállapítást tett: mivel a „földreform” során egy családra átlagosan 6 hold jutott, ezért szerinte „*Ez az oka annak, hogy népgazdaságunk rohamos fejlődésének a mezőgazdaság elaprózottsága a felszabadulás után három évre már igen nagy mértékben kerékkötőjévé vált.*”⁵⁹

Hogy 1945 óta mi történhetett egyes falvakban, milyen módon szabták át a társadalmi és gazdálkodási határokat, azt jól illusztrálja az igazságügyi minisztériumi államtitkár 1948 júliusában megfogalmazott feljegyzése, miszerint több községben a telekkönyvi és a tényleges állapot messze nem egyezik. Önkényes döntésekről, foglалásokról írt, arról, hogy az egyik településen „*1469 birtokrészlet közül csak kb. 110 birtokrészletet birtokolt a telekkönyvi tulajdonosa, a többi kb. 1350 birtokrészletet a telekkönyvi tulajdonostól különböző más személy tartotta birtokában [...] a birtokállapot terén is bizonytalanságot és zavart okoztak. Így ezekben a községekben nyugalmi helyzet nem alakulhatott ki és az állandó bizonytalanság folyományakép-*

⁵⁵ L. Balogh: i. m. 456.

⁵⁶ A földreform végrehajtására kiküldött megbízottak jelentései és azok mellékletei, 1945. április – május. 36. l. Debrecen, 1945. április 1. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban PIL), 274. fond, MKP Központi Vezetőség, 13. csop. 19. ő. e.

⁵⁷ Az MKP KV irányelvei a pártszervezetek számára a földreform végrehajtásával kapcsolatban (Debrecen, 1945. március 22. Megjelent a *Néplap* 1945. március 27-i mellékleteként). Rákosi – Szabó: i. m. 71.

⁵⁸ Füzzesséry István (Független Magyar Demokrata Párt) kijelentése. Balogh Sándor (szerk.): *Földet, köztársaságot, állami iskolát! Viták a magyar parlamentben 1944–1948*. Budapest, 1980, 130.

⁵⁹ Jelentés a tagosítások előkészítéséről és végrehajtásáról (1949. február 12. – 1951. augusztus 6.) 1951. augusztus 6. Szig. biz. ir. MNL Fejér Megyei Levéltára, MDP-iratok, 9. f. 2. f. cs. 97. ő. e.

pen előfordult több esetben az is, hogy ugyanazt az ingatlant két, sőt három személy vetette be más-más vetőmaggal.”⁶⁰

Összegzés

A kommunista párt stratégiája a hatalom megszerzésének és megtartásának régi hagyományára támaszkodott, tehát ekkor sem számított újnak az, hogy a politikai támogatásért jutalmat osztottak. 1945-ben ez a „jutalom” a földjuttatás volt.⁶¹ Mindez azonban az ekkor leplezett cél, a taktikai okokból halasztott kolhozosítás érdekében alkalmazott eszköz volt.⁶²

A magyarországi társadalmi reakciókról is elmondható, hogy azok régióktól és az agrártársadalmi összetételtől függően is változtak. Ahol erős belső kötelékek voltak a faluban, ott megfontolva, félve vették át más földjét, tulajdonát.⁶³ Joggal feltételezhetjük, hogy a kollektív módon ellenségnek kikiáltott németek és arisztokraták földjét ilyen módon inkább gátlások nélkül vették használatba.⁶⁴

A földelkobzással együtt járó korábbi elitok kiiktatását azzal is magyarázhatjuk, hogy a második világháború mint a világtörténelem legvéresebb konfliktusa után minden államban további „miniháborúk” zajlottak. A földelkobzás és földosztás a lokális társadalmakban az MKP-diktatúra alapjait teremtette meg. A patológus szovjetizálás élcspataként viselkedő kommunisták pozíciószerezése és szerepvállalása, befolyása a társadalmi gyakorlatban hegemoniát jelentett már 1945-ben. A háború befejező szakaszában történt földelkobzások és helyi földosztások tapasztaltörténeti, a levéltári dokumentációt a mindennapi történések perspektívájából elemző vizsgálataink szerint 1945 tekinthető a „fordulat évének.”

⁶⁰ „A helyzet ezen a téren sok kívánni valót hagy maga után, mert birtokháborítás esetén, amint azt az egyik községi vezető jegyző előadta, a sértett fél nem tud megfelelő jogorvoslatot találni: a rendőrség elutasítja azzal, hogy a földbirtokreformmal kapcsolatos ügyek nem tartoznak a hatáskörébe, a község jegyzője pedig karhatalom nélkül nem tud kellően intézkedni. A bírói eljárás aránylag sok ideig tart, elhúzódhat, ezért ilyen esetekben nem célravezető.” MNL OL XIX-K-1-y, 1949, 750. doboz, 8122/69/1949.

⁶¹ Péter László: Miért éppen az Elbánál hasadt szét Európa? In: uő: *Párbeszéd Magyarországgal. Nyugat-európai és tengerentúli magyar tanulmányírók*. Budapest, 1991, 246.; Bódy Zsombor: Az 1945-ös átalakulás értelmezési kánonjairól. In: Balázs Eszter – Koltai Gábor – Takács Róbert (szerk.): *Homoklapátolás nemesércért – a hetven éves Ständeisky Éva tiszteletére*. Budapest, 2018, 44–58.

⁶² Mevius: i. m. 28., 48–53.; Arnd Bauerkämper: Kontinuität und Aflösung der bürgerlichen Rechtsordnung. Landwirtschaftliches Bodeneigentum in Ost- und Westdeutschland (1945–1990). In: Siegrist – Sugarmann: i. m. 131.

⁶³ Siegrist – Sugarmann: i. m.

⁶⁴ A birtokbavétel „tanácstalanságtól” a „kapzsiságig” terjedő jellemzésére példa: Nagy Károly miniszteri megbízott jelentése az FM-nek, Pestszenterzsébet, 1945. április (11.). PIL, 274. fond, MKP KV ir. 13. csop. 19. ő. e. 152. l.

JÓZSEF Ö. KOVÁCS

1948 THE YEAR OF CHANGE?

Interpretation of 1945 in the light of events in social history

The main point of the author's argument is that by the communist created political myths 1948 was called "the year of the turn". By the regional historical research, based on the archival sources, which are mirroring the primary experiences of the contemporaries, another interpretation can be justified. The essence of this is that if we insist to the term "year of change", 1945 can be regarded as the real turning point, the beginning of the covered communist dictatorship, in the light of the analysis of the history of personal experiences regarding the collectivization and distribution of lands. Compared to this, we can count the period of uncovered dictatorship from 1948. The strategy of the Communist Party was based on the old tradition of gaining and retaining the power, thus it was not a new method to reward political support. In 1945, this "reward" was the land donation. The confiscation and redistribution of the fields in the local societies laid the foundations for the dictatorship of the MKP (Magyar Kommunista Párt = Hungarian Communist Party). The positioning, engagement and influence of the Communists, who acted as the vanguards of the sovietisation, meant hegemony as soon as 1945.

